

EGY APRÓFALUVÁ VÁLT TANYAKÖZSÉG TÖRTÉNETÉNEK FŐBB SZAKASZAI A KÖZIGAZGATÁSI ÖNÁLLÓSÁGTÓL NAPJAINKIG (ÖRMÉNYKÚTI ESETTANULMÁNY¹)

PINTÉR JÁNOS

THE MAIN STAGES IN THE HISTORY OF A TANYA-VILLAGE THAT HAS BECOME A SMALL VILLAGE, FROM ADMINISTRATIVE AUTONOMY TO THE PRESENT DAY (ÖRMÉNYKÚT)

The aim of this case study is to explore the structural frameworks and local specificities influencing the development of Örménykút. In order to do so, I outlined the main stages of the development of Örménykút based on news reports about the settlement published between 1952 and 2022, and then conducted primary empirical research, which included semi-structured interviews and fieldwork. Based on this study, it can be concluded that Örménykút is a tanya-village with a cumulative pattern of social disadvantages. Due to its unique development path, it has both the difficulties of a former tanya frontier and certain symptoms of the small village syndrome as a result of depopulation. Given its peripheral location, informal reproductive and productive work and social relations can play a significant role in the social reproduction of households, and by exploring their characteristics and internal spatial differences, we can come closer to a deeper understanding of the socio-spatial processes in these specific settlements in rural areas.

BEVEZETÉS

A tanyák kialakulásáról, a tanyás térségek helyzetéről és azok társadalmát sújtó problémákról ugyan számos munka született az elmúlt évtizedekben (BECSEI 1983, BELUSZKY 1968, CSATÁRI 2004, ERDEI 1976, KRÚDY 1931, LETTRICH 1968, NAGY – ET. AL. 2016, SIMKÓ 1909, SZABÓI 1929), de kifejezetten a tanyák működési keretétől szolgáló tanyaközségek belső folyamatairól már kevesebb kutatás jelent meg annak ellenére, hogy a magyar vidék speciális elemét alkotják (BAJMÓCY 2001, BENISCH 1939, BELÉNYI 1995, DURÓ 2000, ORBÁN 1980). Ezek a jellemzően 20. század során a mezővárosaink egykori határából leginkább felülről vezérelt módon kialakított települések nem tekinthetők homogén csoportnak, társadalmi-gazdasági folyamataikat és perspektíváikat tekintve rendkívül differenciált képet alkotnak: megtalálhatók közöttük dinamikus növekvő (elsősorban a nagyvárosok vonzáskörzetében lévő), valamint periférikus helyzetű, halmozottan hátrányos települések egyaránt.

¹ A kutatás a „Smart rendszerek” című, TKP2021-NVA-09 azonosítószámú projekt „Big data elemzés és értékelés a biztonságos és fenntartható városokért” „Safe City” Kutatócsoport keretében valósult meg.

Jelen esettanulmány célja Örménykút fejlődését befolyásoló strukturális keretek és lokális sajátosságok feltárása. A község Békés megye nyugati részén, a Szarvasi járásban található, Szarvastól keletre 10-15 km távolságra, a 44-es számú főúttól mindössze néhány kilométerre. A mintegy 54,5 km² területű település jelenleg 290 fő lakossal rendelkezik (2022), így a járás legkisebb népsűrűségű települését alkotja (5,3 fő/km²). Objektív kvantitatív mutatók alapján társadalmi-gazdasági és infrastruktúrális tekintetben a legkedvezőtlenebb kategóriába tartozik a tanyaközségeken belül (1. ábra). A következőkben igyekszem feltárni Örménykút fejlődésének főbb mozzanatait, amelyek következményei a mai napig kihathatnak a település háztartásainak életére és mindennapi gyakorlataikra.

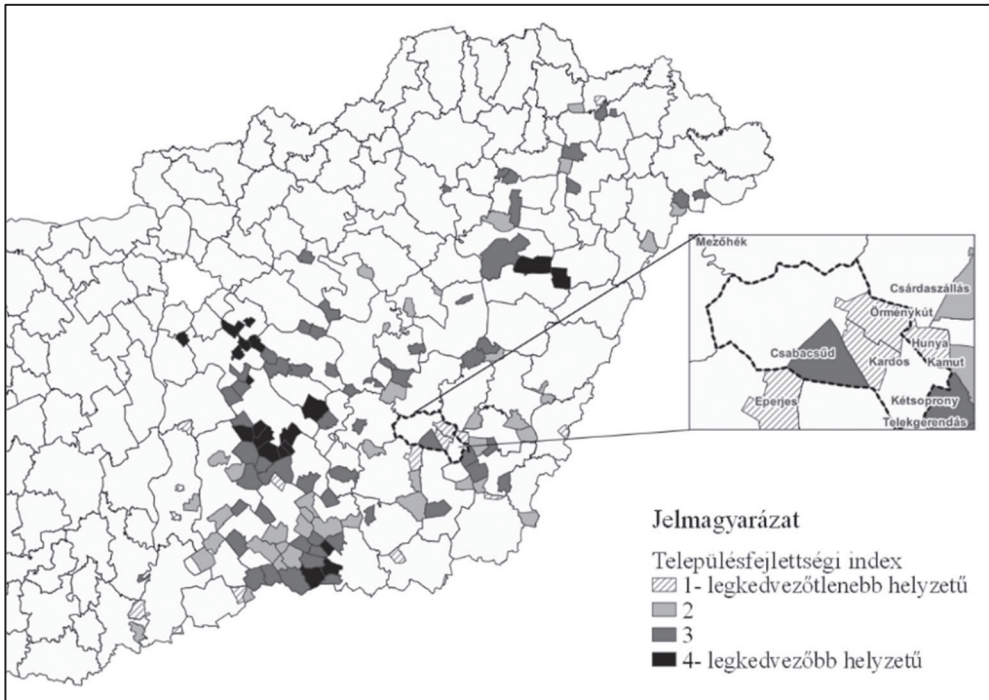
1. ANYAG ÉS MÓDSZERTAN

A település periférikus helyzetének kialakulása és fejlődésének megismerése érdekében statisztikai elemzést végeztem, amelyhez az adatokat a Központi Statisztikai Hivatal (KSH) adatbázisaiból nyertem, azon belül is elsősorban az 1960-2011 népszámlálások során felmért adatokra támaszkodtam. A kvantitatív adatelemzés eredményei mögött álló folyamatok feltárásához, illetve a település 1952-es függetlenné válása utáni történelmének rekonstruálásához tartalomelemzést végeztem, melynek során az 1945-ös alapítású Békés Megyei Hírlap (korábbi nevén Békés Megyei Népújság) 1952-2022 között megjelent digitalizált számait vettem alapul. A tartalomelemzést megelőzte egy többlépcsős összetett szűrési folyamat, melynek végén csak azok a hírek kerültek letöltésre, amelyek a kutatás szempontjából releváns információkat tartalmaztak. Az így kiválasztott 707 db cikk alapján adatbázist hoztam létre, amelyben feltüntettem a vizsgált cikk keletkezésének évszámát, címét, rövid tartalmi leírását, valamint az elemzést segítő kulcsszavakat. A településen belüli folyamatok térbeliségének megértése érdekében 1960-2022 között készült műholdfelvételeket, ortofotókat, illetve topográfiai térképeket elemeztem, melyeket a fentrol.hu, a google.hu/maps, valamint a geoshop.hu honlapokról szereztem be. Annak érdekében, hogy a másodlagos adatelemzés során láthatatlanul maradt, de a vizsgálat szempontjából fontos tényezőket feltárjam, 2022. október 31. - november 6. között primer empirikus kutatást is végeztem, amely terepbejárást, valamint félig strukturált interjúk készítését foglalta magába (10 lakossági, 3 szakértői interjú). A kvalitatív módszerekkel gyűjtött információk elemzése során több nehézségbe is ütköztem. Egyrészt az archív napilapok értelmezésénél fontos volt szem előtt tartanom, hogy ezek a tartalmak politikailag racionalizáltak, hangvételükben az államszocialista rendszer rurális területekre (azon belül is a tanyás térségekre) vonatkozó imázsképe jelenik meg (NAGY KALAMÁSZ 2007, CSURGÓ-KISS 2007), másrészt az interjúpartnerek által adott válaszok szubjektív tapasztalatokat rögzítenek, amelyeket a személyes élmények

befolyásolhatnak. Ezekből adódóan törekednem kellett arra, hogy a különböző szereplők által konstruált valóságok mögötti objektív szabályszerűségek kerüljenek feltárára (1. ábra).

1. ábra: A tanya külterületből kialakult települések egymáshoz viszonyított helyzete fejlettségi index alapján

Figure 1. Relative position of tanya-villages according to development index

Forrás saját szerkesztés és számítás, 2022

2. A KÖZSÉGRŐL

2.1. AZ ÚJ KÖZSÉG KEZDETI ÉVEI (1952-1965)

Az 1949-1956 között lezajlott községesítési politika nyomán országszerte 79 olyan új önálló település jött létre, amely genealógiájában tanyaközségnek tekinthető (BELÉNYI 1995). A korai nyomtatott sajtó a községesítést olyan egyértelműen sikeres folyamatként mutatta be, amely a közlekedési infrastruktúra és a lakáskörülmények javulásának következtében a lakosság ugrásszerű életszínvonalnövekedését eredményezte. Ugyanakkor, a megjelent hírek ellenére nem minden térségben beszélhetünk egyértelműen ilyen dinamikus növekedésről. Ezt jól példázza Örménykút fejlődési pályája is.

Habár Örménykút településföldrajzi előzményei 18. század első feléig nyúlnak vissza, közigazgatási önállóságát mindössze 1952-ben szerezte meg azáltal, hogy Szarvas külterületi körzeteiből mesterséges úton, felülről vezérelve kialakították (MENDÖL 1928). Területe ekkor mintegy 9 200 ha-t tett ki, népessége meghaladta a 4000 főt (a mai közigazgatási határokra kivetítve kb. 2100 fő) területén pedig már az 1940-es évek végén létrejött az Örménykúti Állami Gazdaság (1962-től Szarvasi Állami Gazdaság), és az 1960-as évek elejére hat termelőszövetkezet működött a településen. Mindezek ellenére, a belterület kiépülése és az alapszintű települési funkciók megjelenése csak lassan haladt: 1960-ban a népesség 99%-a még mindig a külterületi tanyákon élt, a belterületen pedig mindössze 10 lakost regisztráltak. A központ kiépíttelenségét a statisztikai adatok mellett a korszakban megjelent újságcikkek is tanúsítják.:

„A szétszórt tanyavilágban csak egyetlen épület jelzi a község létezését, ez az új tanácsháza (...) A (tanács)ház körül hiába kerestem a községet. Csak kukoricát láttam, messze a távolban fehérlett csak a fák közül egyegy tanya épülete.” (BÉKÉS MEGYEI NÉPÚJSÁG, 1958)

A lassú kiépülés tényét az interjúpartnereim is megerősítették:

„1952-ben épült fel a falu, vagyis hát akkor létesült Örménykút, de akkor még nem volt semmi az 50-es években: volt egy tanácsháza 2-3 dolgozóval” (interjú)

A lassú kiépülésben strukturális okok, valamint helyi fejlődési sajátosságok egyaránt közrejátszottak. Ilyen volt többek között a tanyaközségesítési politika gyakorlati megvalósításának anyagi és bürokratikus nehézsége, amelynek lokális következményeként az építkezési hajlandóság csak az 1950-es évek második felére élénkült meg (ORBÁN 1980). A belterület benépesülésének szintén gátat szabtak a század elejéről átöröklött társadalmi problémák is (pl: elszegényedés, elvándorlás), amelyek egyrészt Szarvas térségközpont szerepkörének meggyengüléséből, másrészt a népesség megélhetését biztosító új szántók birtokbavételének lehetetlenné válásából adódtak (MENDÖL 1928). A gazdasági nehézségek miatt elszegényedett örménykúti lakosok jelentős része nem rendelkezett elegendő anyagi erőforrással ahhoz, hogy a központba költözzön, de a lakossággal készített interjúk alapján kijelenthető, hogy efféle szándék egyébként sem volt igazán jellemző az örménykútiak esetében. Elmondásuk szerint az alapvetően paraszti társadalom a megélhetésének veszélyeztetését látta az új rendszerben és ragaszkodtak a külterületi tanyáikhoz:

„A negyvenes évek végén alakult először a Petőfi Tsz, de a földes embereknél még 61-ben is nagyon nehezen indult meg. Nem akarták beadni a vagyont, mert volt földjük, jószáguk, minden, de aztán meg be kellett adni. A lovat is. Milyen tekintélye volt a lónak. Nagyobb, mint most a kocsinak. És amikor a TSZ-esítés volt, akkor a lovakat is be a TSZ-be, hát az emberek belebetegedtek, sírtak, meg minden.” (interjú)

Mindemellett, a tanyasoroktól távol kijelölt központhoz csak a rosszminőségű úthálózaton keresztül lehetett eljutni, amely szolgáltatások hiányában nem rendelkezett kellő vonzerővel a tanyai lakosság számára:

„Bolt, de még iskola is csak a 60-as években épült ki. Volt itt egy olyan tanyasor, ahol volt szabó, varró, cipész, kovács, bognár, bolt, minden. A faluba nem volt nagyobb ellátás. Az a tanyasor nagyon sűrű volt és onnan jártak az emberek dolgozni. (interjú)”

Mindezek ellenére 1960-1970 között megindult egy kisebb mértékű belső migráció a településközpont, valamint az Állami Gazdaság területére. Az évtized folyamán 10-ről 94 főre nőtt a belterület népessége, az Állami Gazdaság területén regisztrált lakók száma pedig 118-ról 215-re emelkedett, s ugyan ezzel egyidőben megfigyelhető volt a tanyavilág zsugorodása is, de ekkor még nem beszélhetünk jelentős fogyásról (1970-ben a lakosság 96,7%-a még mindig a külterületi tanyákon élt). Ez a folyamat több okra is visszavezethető. Egyrészt a községesítési politika megszilárdulása után a belterületi fejlesztések kerültek előtérbe, amely a települési funkciók bővülését, valamint a lakossági infrastruktúra kiépítésének megindulását eredményezte, amely az akkori sajtó elmondása szerint egyre több lakost csábított be a külterületekről:

„...egyre több házba vezetik be a villanyt, a gyerekeknek két új iskola épült, kész az orvosi lakás, s még az idén bekötőutat építenek hozzá. A tanyák tömörülnek. Új utcák formálódnak ki a tanácsháza környékén. A távoli zugokból ide költöznek az emberek, hogy közelebb legyenek mindenhez.” (BÉKÉS MEGYEI NÉPÚJSÁG 1963)

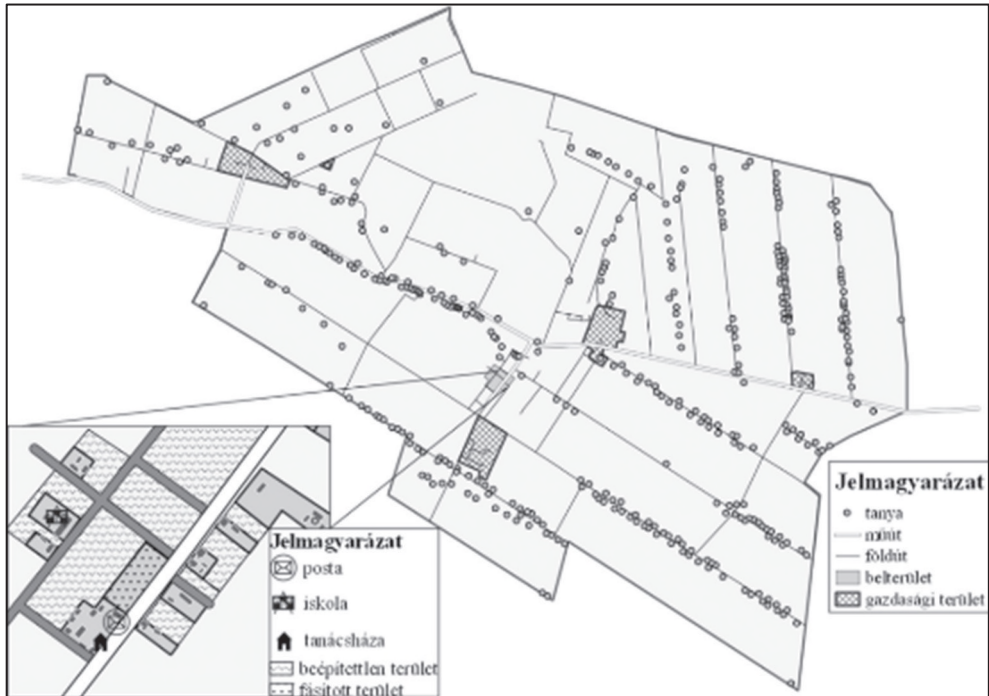
Másrészt a belső migrációt nem csak a belterületet érintő fejlesztések, hanem a külterületi háztartások életét megnehezítő szigorítások is erősítették. Az egyik leghatékonyabb eszköz, az általános építési tilalom bevezetése volt, amely – ha enyhülő szigorral is, de – 1986-ig fennált (BAJMÓCY 2001, BELÉNYI 1995, DURÓ 2000) Harmadrészt a nagyüzemi gazdálkodás kiépítéséhez kapcsolódó intézkedések miatt egyre több tanyai lakos volt kénytelen a tanyáját hátrahagyva belterületre költözni:

„Az embereket rábeszélték, hogy a faluban jobb lesz nekik. Akkor bementek az emberek a faluba, utána csinálták ezt a kanálist. Mert úgy akarták, hogy legyen itt egy kanális, ezért az embereket agitálták, hogy menjenek le a faluba. Volt olyan, akinek fizettek is. Csináltak gyűlést, ott elmondták, hogy akarnak ilyen kanálist. Akik ott laktak abba az oldalba, azok kénytelenek voltak.” (interjú)

Összességében elmondható, hogy Örménykút, mint közigazgatásilag önálló település hivatalosan 1952-ben jött létre, de akkor még sem kiépült központtal, sem pedig jelentősebb belterületi népességgel nem rendelkezett. A belterület kiépülése a strukturális tényezőknek, a periférikus útfüggő fejlődési pályának, valamint a belső társadalmi, gazdasági jellemzőknek következtében csak lassan haladt előre. Az 1950-es évek legvégén, 1960-as évek elején meginduló fejlesztéseknek, de leginkább a külterületi építkezést korlátozó és a nagyüzemi gazdálkodást előmozdító szabályozások következtében, ha lassan is, de

megindult egy belső vándorlás a központi belterület, illetve az TSZ-ek és az Állami Gazdaság területére, de a népesség jelentős része továbbra is a külterületi tanyákon élt (2. ábra).

2. ábra: Örménykúti tanyák elhelyezkedése és a település belterülete 1965-körül
Figure 2. The outskirts and the centre of Örménykút, 1965

Forrás: Örménykút 1965-ös topográfiai térképe alapján saját szerkesztés (geoshop.hu)

2.1. FEJLŐDŐ KÖZPONT, PUSZTULÓ TANYAVILÁG (1966-1989)

Az 1960-as évek második felétől a belterületet előnyben részesítő fejlesztéspolitikának és a külterületi építkezést tiltó szabályozásnak köszönhetően markáns differenciálódás indult el a belterület, valamint a külterület lakott helyei között. Ez leglátványosabban a települési szolgáltatások elérhetőségében, az infrastrukturális beruházások minőségi és mennyiségi kivitelezésében, valamint a lakáskomfort különbségeiben nyilvánult meg. A korszakban megjelent hírek tudatosan hangsúlyozták a két településrész között fennálló életminőségbeli különbséget, ezzel is propagálva a beköltözést: amíg a belterületet gazdagsággal és jóléttel jellemezték, addig a tanyás külterületet elmaradottsággal és nyomorral írták le:

„Pedig érdemes ellátogatni az isten háta mögötti faluba, ahol villany, járdahálózat, virágos udvarok, villaszerű új családi házak egész sora vall a jó módról.” (BÉKÉS MEGYEI NÉPÚJSÁG 1971)

„A villany bevezetése szinte forradalmi változást hozott. A község központjában már sokan építettek házat — bejöttek a tanyákról —, ezekben természetesen villanyvilágítás van.” (BÉKÉS MEGYEI NÉPÚJSÁG 1975)

„...a tanácsoló mellett a művelődési ház, távolabb az emeletes új iskola, az orvosi rendelő és így tovább.” (BÉKÉS MEGYEI NÉPÚJSÁG 1979)

„...kondorosi örménykúti, hunyai tanyavilág, ahonnan sokan rendezetlen és igénytelen családi körülmények közül kerültek a kollégiumba.” (BÉKÉS MEGYEI NÉPÚJSÁG 1973)

„A távoli tanyákon élőknek elég, ha hetenként egyszer eljutnak az üzletbe vagy a postára és ivóvízért is kilométereket kell gyalogolniuk.” (BÉKÉS MEGYEI NÉPÚJSÁG 1978)

A sajtóban olvasott hírek ellenére a központban megjelenő szolgáltatások és a propagált jobb életminőség lehetősége hosszútávon nem volt képes helyben tartani a lakosság jelentős részét: 1970-1990 között 734 fő (a lakosság 54, 6%-a), hagyta el a települést. Az elvándorlás fokozottan érintette a külterületet, amelynek népessége az említett időszakban egyrészt a belterületre, másrészt a közeli településekre költözött, így a külterületi lakosság 1343-ról 616 főre csökkent (1.táblázat).

1. táblázat: Örménykút népessége 1949-2011 között
Table 1. Population of Örménykút between 1949-2011

Év	Belterületi népesség		Külterületi népesség		Lakónépesség száma (fő)
	száma (fő)	aránya (%)	száma (fő)	aránya (%)	
1949	0	0	2134	100	2134
1960	10	0,6	1768	99,4	1778
1970	44	3,3	1299	96,7	1343
1980	243	28,7	603	71,3	846
1990	265	43,0	351	57,0	616
2001	255	48,5	271	51,5	526
2011	201	54,9	165	45,1	366

Forrás: Népszámlálási adatok alapján saját szerkesztés

A korszakban megjelent hírek számos olyan tényezőt említenek, amelyek közrejátszottak a migrációs folyamatok kibontakozásában. Ilyen volt többek között a korábban említett külterületi lakott helyeket érintő nagyüzemi gazdálkodás előretörése és az ezzel együtt járó tanyarombolás, valamint a fiatalabb generációk életmódváltása és az infrastrukturális fejlesztések hiánya:

„De a fiatalok, akik az általános iskola befejezése után tovább tanulnak és egy kicsit jobban megismerkednek a világgal, a tanyára már nem kíváncsiak vissza. Amikor módjuk nyílik rá, a község központjában építenek házat vagy elmennek máshová lakni. Főként Szarvasra, Kondorosra, Csabacsúdra, ahonnan sokan vissza is járnak dolgozni.” (BÉKÉS MEGYEI NÉPÚJSÁG 1971)

A településről történő elvándorlást a gazdasági szerkezetváltással járó foglalkozási átrétegződés és az ipari munkahelyek, a jobb egzisztencia és a jobbminőségű szolgáltatások iránti igény generálta:

„Magasabb díjat fizetünk a vízért, villanyért, mint a városban lakók. Amit csak lehet, azt megteszik a helyi állami, gazdasági szervek vezetői, azonban mégis központi intézkedésre lenne szükség.” (BÉKÉS MEGYEI NÉPÚJSÁG 1975)

„Tudjuk, gazdaságunk nehezen megközelíthető, távol a fő közlekedési úttól. Örménykút igen kis község. Ez a hely tehát nem a legvonzóbb a városi élethez szokott fiatalok számára.” (BÉKÉS MEGYEI NÉPÚJSÁG 1978)

Az aktívkorú népesség elvándorlása kedvezőtlen hatást gyakorolt a település korösszetételére, ezzel együtt pedig a gazdasági aktivitására. Ennek hatására Örménykút már az 1960-as évek végétől súlyos munkaerőhiánnyal nézett szembe. A település vezetősége, a TSZ-ek, valamint a Szarvasi Állami Gazdaság a kedvezőtlen demográfiai tendenciák által kiváltott gazdasági problémákat igyekezett többféle módszerrel orvosolni, illetve mérsékelni. Előbbi esetben ilyen megoldási kísérlet volt Örménykút és a korábban belőle kivált Kardos közös tanácsrendszerének megszervezése a gazdasági, kommunális, oktatási és a közművelődési feladatok megosztása céljából (BÉKÉS MEGYEI NÉPÚJSÁG 1977), utóbbiak esetében pedig a munkaerőtartalék mozgósítása, amely egyrészt a női munkaerő, másrészt az idősebb korosztály bevonását jelentette a formális produktív gazdaságba. A gazdasági teljesítmény fokozását a TSZ-ek ipari melléktevékenységének kiépítésével és a teljesítményalapú prémiumrendszerrel igyekeztek fellendíteni:

„A jelentkező női munkaerő-tartalék alapján további igény mutatkozik a könnyűipari munkahelyek létesítésére.” (BÉKÉS MEGYEI NÉPÚJSÁG 1970)

„A termelészövetkezet vezetősége kidolgozta az új premizálási formát. Eszerint a bedolgozó asszonyoknál nyolcvan munkaegységen felüli teljesítmény után 500 forint prémiumot ad a termelészövetkezet, lányoknak 150 teljesített munkaegység után 700 forint jutalmat adnak.” (BÉKÉS MEGYEI NÉPÚJSÁG 1969)

Mindezek a kísérletek hosszútávon nem hoztak eredményt. A megállíthatatlannak tűnő népességfogyás következtében az 1980-as évek

közepére az alapellátás fenntartása is nehézségekbe ütközött, amely többek között az egyes szolgáltatások nyitvatartási idejének korlátozásában, valamint a szakképzetlen munkaerő kényszerű alkalmazásában is megnyilvánult (*BÉKÉS MEGYEI NÉPÚJSÁG 1984*).

Összességében elmondható, hogy az 1960-as évek második felétől a belterületet kiemelten kezelő fejlesztéspolitika következtében jelentős differenciálódás indult el a településközpont és a külterületi lakott helyek között az elérhető szolgáltatások, a lakossági infrastruktúra, valamint a lakáskomfort vonatkozásában a belterület javára. Ugyanakkor ezek a fejlesztések nem voltak képesek a lakosság hosszútávú igényeit kielégíteni, melynek következtében jelentős elvándorlás indult el Örménykút belterületéről és külterületi lakott helyeiről.

2.2. A RENDSZERVÁLTOZÁST KÖVETŐ ÉVTIZEDEK PROBLÉMÁI

A rendszerváltozást követő strukturális átalakulás lehetőséget adott a települések számára, hogy szabadabban alakítsák tovább saját fejlődési pályájukat. Azonban a differenciált társadalmi, gazdasági és földrajzi adottságok következtében a települések ezzel az új helyzettel eltérő mértékben tudtak csak élni, ami a hazai településállományon belüli egyenlőtlenségek további növekedését eredményezte. (*ANDORKA 2003, ENYEDI 1996, KOLOSI 2000*) Korábbi kutatások rámutattak, hogy az új társadalmi, gazdasági és politikai viszonyokhoz az aprófalvak (vagyis, azok a települések, amelyek népessége nem haladja meg az 500 főt) tudtak a legkevésbé alkalmazkodni. Mindezek ellenére a településállomány ezen csoportját sem tekinthetjük homogén egységnek, s habár megfigyelhetők közös problémák (pl. a demográfiai egyensúly felbomlása, alacsony foglalkoztatottság stb.) eltérő adottságaik és történeti fejlődésükből adódóan más és más társadalmi és gazdasági jellegzetességekkel rendelkeznek. (*BALOGH 2014, BANK et al. 2004, G. FEKETE 2013, JÓZSA 2012; 2013; 2014*)

Az aprófalvakat sújtó társadalmi és gazdasági nehézségekkel a rendszerváltozást követően Örménykútnak is szembesülnie kellett. Az évtizedek óta tartó elvándorlás és az 1980-as években megjelenő természetes fogyás következtében népessége 1990-re 603 főre, 2022-re pedig 290 főre csökkent.

A kedvezőtlen demográfiai folyamatok jelentős torzulást eredményeztek a település korszerkezetében (*2. táblázat*), amely maga után vonta a korábbi közszolgáltatások és a települési alapfunkciók fokozatos elvesztését. A korszakban megjelent újságcikkek, valamint az interjúpartnerek válaszai alapján megállapítható, hogy Örménykút esetében a legnagyobb negatív fordulatot az oktatási intézmények 2006-ban bekövetkező bezárása jelentette, amely a helyi lakosok szerint hosszútávon a népesség fizikai reprodukciós lehetőségének megszűnését vetíti előre:

„Nem valószínű az, hogy ide jelentősebben költözzenek, nem nagyon van arra remény. Ezt kinyírta az óvoda, meg az iskola megszűnése. Ezért én nem tartom valószínűnek, hogy sok gyerekes család költözzön ide. (interjú)”

„Örménykút így lassan... hát nem az, hogy kihál, de végül is így haldoklik. Ez nagyon nagy részben annak köszönhető, hogy ezek az alap intézmények gyakorlatilag így megszűntek, és ez nem vonzó...nem vonzza az embereket.” (Interjú)

2. táblázat: Örménykút lakosságának korszerkezete 1970-2011 között
Table 2. Age structure of Örménykút 1970-2011

Év	Korcsoport				Öregedési index	Népesség összesen
	0-14	15-39	40-59	60-x		
1970	281	443	395	224	79,7	1343
1980	154	257	250	185	120,1	846
1990	104	202	168	142	136,5	616
2001	89	147	143	147	165,2	526
2011	29	92	111	134	462,1	366

Forrás: Népszámlálási adatok alapján saját szerkesztés

A népesség csökkenése a piaci szolgáltatások és a rekreációs lehetőségek drasztikus beszűkülését is eredményezte, amely szintén kedvezőtlen hatást gyakorolt a település népességvonzó és megtartó képességére:

„Eleve nincs szórakozási lehetőség. Az egyetlen kocsmánkat is bezárták (interjú)

„Mi is nagyon szeretjük ezt a települést, de ha választanom kéne, én sem jönnék. Mert itt nincs vonzerő, mit tud egy fiatal itt csinálni?” (interjú)

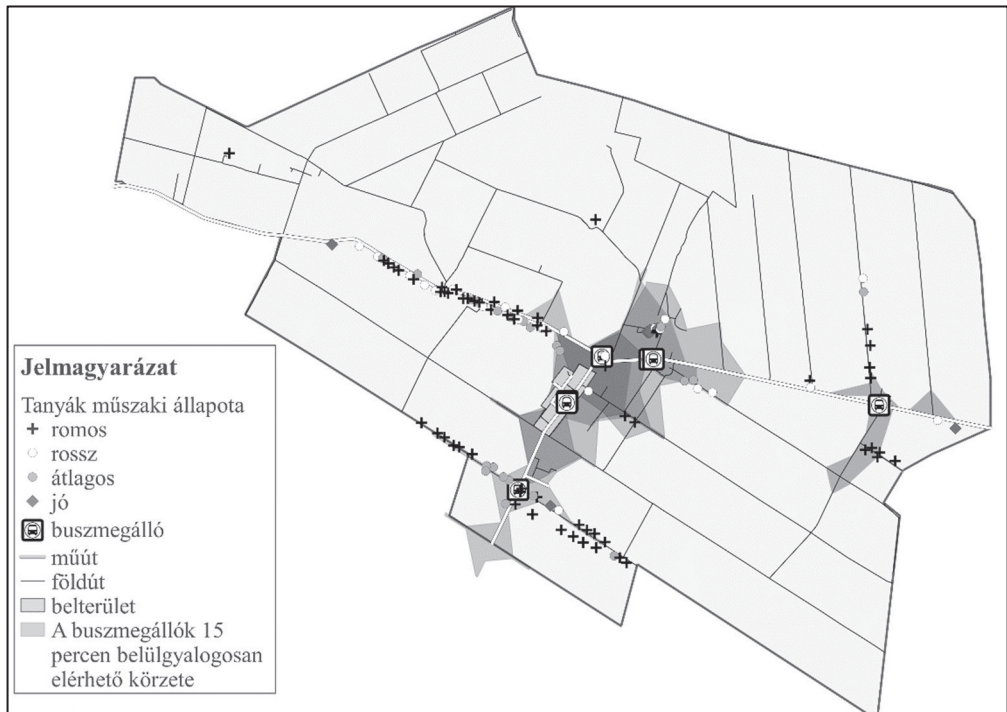
Ugyanakkor, a település demográfiai folyamatai nem csak a korábbi szolgáltatások megszűnésével, hanem újak megjelenésével is járt. 2006-ban megkezdte működését a falugondnoki szolgálat, kezdetben azzal a céllal, hogy a település tanköteles korú diákjait elszállítsa a közös fenntartásban működő csabacsúdi oktatási intézményekbe, de a fiatalok népesség arányának csökkenésével a feladata egyre inkább az időskorú népesség ellátása lett. Az egykori iskola épülete pedig 2011 óta az evangélikus szeretetszolgálat által fenntartott idősklubnak ad otthont.

A település tanyagondnoka szerint az elöregedő népesség szociális ellátásának nehézségeit jelentősen súlyosbítja az a tény, hogy az időskorú lakosság egy része napjainkban is a külterületi tanyákon él (lásd. 1. táblázat). A tanyán élő háztartások ellátására fokozott figyelmet kell fordítani a belterülettől való távolság, a rossz közlekedési viszonyok, valamint a komfortnélküli lakások magas aránya miatt. Az anyagi nehézségek miatt azonban erre csak korlátozott

mértékben van lehetőség, aminek következtében a külterületi lakosok száma csökkenő tendenciát mutat, ezzel együtt pedig a tanyák műszaki állapotának degradációja is megfigyelhető. A terepbejárás során felmért 118 tanya több mint fele (54%) már csak romnak tekinthető, 19,4%-a pedig súlyosan megrongálódott állapotban van. A közepes és jó állapotú lakóépületek mindössze a teljes állomány 26,1%-át alkotják (3. ábra).

3. ábra: Az örménykúti tanyák elhelyezkedése, elérhetősége és műszaki állapota 2022-ben

Figure 3. Location, accessibility and technical condition of tanyas in Örménykút, 2022

Forrás: Saját felmérés alapján saját szerkesztés, 2022

A kül- és belterületi népesség csökkenése, valamint a tanyák műszaki állapotának romlása összefüggésbe hozható a település kedvezőtlen külső és belső elérhetőségi viszonyaival (BAJMÓCY *et al.* 2007, BELUSZKY 2007, ENYEDI 1996). Örménykút esetében ebből a szempontból halmozott problémákról beszélhetünk. Habár Szarvas járásközpont földrajzilag közel fekszik a településhez (10-15 km) valamint a 44-es főút is elérhető távolságban van, ezeknek az adottságoknak a pozitív hatásai nem érvényesülnek:

„Kardos annyival van más helyzetben, hogy egy főútvonal mentén fekszik. Oda hamarabb költözik egy család. Hamarabb lesz gyermek.” (interjú)

A közúti közlekedés mellett a tömegközlekedési viszonyok sem kedvezőek a településen. A naponta induló buszjáratok elégtelen száma miatt nem csak a közeli városok felkeresése, de a külterületekről a településközpontba való eljutás is nehézséget okoz (3. táblázat):

3. táblázat: közvetlen buszjáratok száma Örménykút településrészei és a környező települések között egy átlagos munkanapon, 2023
 Table 3. Daily number of buses between the outskirts of Örménykút and the nearby settlements, 2023

Településrész	Örménykút, községháza	Szarvas	Kondoros	Békéscsaba
Örménykút, Községháza	-	3	3	1
Örménykút, Állami gazdaság	3	2	2	0
Örménykút, Bejárati út	3	2	2	0
Örménykút, Csipkássor	3	2	2	1
Örménykút, Szirony dűlő	0	0	1	0

Forrás: menetrend.hu alapján saját szerkesztés

„Másfél hete voltam arra szétnézni (Bakula sor). Az út olyan, hogy az már járhatatlan (1. kép). Ez is befolyásolja, hogy az ember inkább elköltözik. Buszjárat nincs, a berényi úton megszűnt teljesen a buszjárat. Erre meg naponta reggel jön egy, utána a 8-órás az bemegy Csabára, utána jön egy délután kettőkor és annyi” (interjú)

1. kép: Szarvas és Hunya közötti útszakasz (Bakula sor) 2022-ben
 Picture 1. Road section between Szarvas and Hunya (Bakula sor), 2022

Forrás: saját fotó, 2022

Az aprófalvak esetében gyakran felmerülő probléma a formális munkahelyek hiányából adódó nagy arányú munkanélküliség (BAJMÓCY – BALOGH 2002, BAJMÓCY et al. 2007). Örménykút ilyen tekintetben atipikus képet mutat. A településen több, jellemzően mezőgazdasági jellegű vállalat működik az egykori Állami Gazdaság, valamint a termelészövetkezetek telephelyein, amit a helyi lakosok is kiemelnek:

„Itt annyi munkahely van. Itt van a sajtgyár, a mozzarella. Agrár tehenészeti telep, sertéstelep, szárítózüzem. Mi nagyon el vagyunk látva.” (interjú)

„Nagyon sok munka, ahhoz képest, hogy mondjuk háromszázan se vagyunk.” (interjú)

Mivel azonban a település népességének jelentős része az előregedett korszerkezet miatt gazdaságilag inaktív (a lakosok 42%-a), az említett munkahelyek jellemzően a szomszédos települések lakosait foglalkoztatják, akik viszont a korábban említett negatív tényezők miatt inkább ingáznak az otthonuk és a munkahelyük között:

„Hiába van itt munka, nem biztos, hogy el fognak menni az állattartásba dolgozni. Ezért alakult ki később az a tendencia, hogy máshonnan jönnek el dolgozni. Eljönnek Kondorosról, eljönnek Kardosról, Szarvasról, (Békés)szentandrásról is.” (interjú)

A rendszerváltozást követően Örménykút, számos aprófaluhoz hasonlóan különösen nehéz helyzetbe került költségvetési szempontból. A termelészövetkezetek és a Szarvasi Állami Gazdaság megszűnésével ugyanis a települési, illetve a szociális funkciók fenntartása (pl. útkarbantartás, -építés, közműhálózat bővítése és karbantartása, rekreációs és egészségügyi szolgáltatások biztosítása stb.) az önkormányzat feladatkörébe került, aminek bevételei sok esetben az alapvető működési feltételek biztosításához sem voltak elegendőek, pláne nem új beruházások megvalósításához (BALOGH 2006, 2014, JÓZSA 2013):

„Annyi pénzük sincs, hogy a működési fenntartásukat szinten tartva finanszírozzák.” (BÉKÉS MEGYEI NÉPÚJSÁG 1995)

„A szűkös önkormányzati költségvetés körülményei között az is eredmény, hogy a település minden intézményét alapszinten képes működtetni.” (BÉKÉS MEGYEI NÉPÚJSÁG 2000)

Az anyagi nehézségek miatt az önkormányzat a települési funkciók fenntartási költségeit a méretgazdaságosság elve alapján, más kistelepülésekhez hasonlóan, különféle települési együttműködések és társulások keretében igyekezett (és igyekszik mind a mai napig) csökkenteni (KOÓS 2013). A rendszerváltozás óta ilyen együttműködési kapcsolatot létesített Hunyával, Csabacsúddal, valamint Kardossal. Ugyanakkor a polgármesterrel készített interjú alapján megállapítható, hogy beruházásokat a forráshiány mellett a

települméretből adódó korlátok is gátolják, amit más településekkel történő közös pályázással igyekeznek orvosolni:

„Az európai uniós szabályozásra tekintettel Magyarországot kötelezték arra, hogy a szennyvízelvezetést építsék ki minden ötezer fő feletti településen. Erre adnának forrást is. Na most mi szerettük volna ezt, de ettől a népességszámtól nagyon messze vagyunk, így nem is pályázhatunk. Kardos is nagyon messze van ettől. Meg Csabacsúd is messze van ettől. De ha hárman összeadjuk a települési létszámot, akkor meghaladjuk még most egy kicsivel az ötezret” (interjú)

A rendszerváltozás után Örménykút a kedvezőtlen demográfiai folyamatok következtében aprófaluvá zsugorodott, amely számos negatív következménnyel járt. Ilyen volt többek között az egyes települési funkciók megszűnése, a népesség elöregedése, a tanyai lakosság szociális ellátása, a költségvetési nehézségek kezelése, valamint fejlesztési források megszerzése. Ezeket a jelenségeket a pályázati aktivitás fokozásával, valamint települési együttműködésekkel igyekszik orvosolni a település vezetősége.

ÖSSZEGZÉS

Örménykút egy olyan tanyaközség, amelyben a társadalmi hátrányok halmozódása figyelhető meg. Egyedi fejlődési útjának következtében egyszerre jelennek meg az egykori tanyás határrész jellegből adódó társadalmi problémák, valamint a kedvezőtlen demográfiai folyamatok bizonyos negatív következményei. A közigazgatási önállóvá válást követő években a strukturális tényezőknek, a periférikus útfüggő fejlődési pályának, valamint a belső társadalmi, gazdasági jellemzőknek következtében a település még sem kiépült központtal, sem pedig jelentősebb belterületi népességgel nem rendelkezett.

Az 1960-as évek második felétől a belterületet kiemelten kezelő fejlesztéspolitika következtében azonban jelentős differenciálódás indult el a településközpont és a külterületi lakott helyek között az elérhető szolgáltatások, a lakossági infrastruktúra, valamint a lakáskomfort vonatkozásában a belterület javára, amely a belterületi népesség növekedését és a külterületi népesség fogyását eredményezte. Ugyanakkor ezek a fejlesztések nem voltak képesek a lakosság hosszútávú igényeit kielégíteni, melynek következtében jelentős elvándorlás indult el Örménykút belterületéről és külterületi lakott helyeiről.

A kedvezőtlen demográfiai folyamatok a rendszerváltozás után is folytatódtak, amelynek következtében Örménykút napjainkra aprófaluvá zsugorodott. Mindez számos negatív következménnyel járt. Ilyen volt többek között az egyes települési funkciók megszűnése, a népesség elöregedése, a szociális ellátás költségeinek növekedése, a költségvetési nehézségek kezelése, valamint fejlesztési források megszerzése. Ezeket a jelenségeket a pályázati aktivitás fokozásával, valamint intézményi és települési együttműködésekkel

igyekszik orvosolni a település vezetősége. A település periférikus helyzetéből adódóan a háztartások társadalmi reprodukciójában az informális reprodukzív és produktív munkavégzés és a társas kapcsolatok jelentős szerepet játszhatnak, melyek jellemzőinek, belső területi különbségeinek feltárásával közelebb kerülhetünk vidéki terek ezen speciális településeiben zajló társadalmi-térbeli folyamatok mélyebb megértéséhez.

IRODALOM

- ANDORKA R.** (2003): Bevezetés a szociológiába. Osiris Kiadó, Budapest. 662 p.
- BAJMÓCY P. – BALOGH A.** (2002): Aprófalvas településállományunk differenciálódási folyamatai. Földrajzi Értesítő 3-4. pp. 385-405
- BAJMÓCY P.** (2001): A tanyaközség útja a népesedési adatok tükrében. In: Duró, A (szerk.) Zákányszék földje és népe az ezredfordulón. Zákányszék, Magyarország: Zákányszék Község Önkormányzata pp. 65-90.
- BAJMÓCY P. – JÓZSA K. – PÓCSI G.** (2007): Szélsőséges aprófalvak. Aprófalvak a településlisták végein néhány társadalmi-gazdasági mutató alapján. In. Csapó T. – Kocsis Zs. (szerk.): A kistelepülések helyzete és településföldrajza Magyarországon. III. Településföldrajzi Konferencia, Szombathely. pp 83-101.
- BALOGH A.** (2006): Az aprófalvasodás folyamatának főbb jellemzői Magyarországon. Földrajzi Közlemények 130. (54.) 1-2. pp. 67-79
- BALOGHA.** (2014): A hazai aprófalvasodás új irányai. Földrajzi Közlemények 138. 2. pp. 134-149.
- BANK K. – RUDL J. – SZENTMARJAY D.** (2004): Falvak a rendszerváltás után a Dél-Dunántúlon. In. Csapó T. –Kocsis Zs. – Lenner T. (szerk.): A településföldrajz helyzete és főbb kutatási irányai az ezredforduló után. I. Településföldrajzi Konferencia, Szombathely. pp. 80-89.
- BECSEI J.** (1983): Békéscsaba, Békés, Gyula és tanyavilágának településmorfológiája. Akadémiai Kiadó, Budapest. p. 208.
- BELÉNYI GY.** (1995): Községi önállósítások az Alföldön, 1900-1962. Az OTKA F 14022 sz. kutatási téma keretében készült tanulmány. Szeged, Kézirat
- BELUSZKY P.** (1968): A nyíregyházi tanyabokrok földrajzi vizsgálata. Földrajzi Közlemények, 16. 2. pp. 180-201
- BELUSZKY P.** (2007): Új irányok a magyarországi falufejlődésben. In. Csapó T. – Kocsis ZS. (szerk.): A kistelepülések helyzete és településföldrajza Magyarországon. III. Településföldrajzi Konferencia, Szombathely. pp. 5-14
- BENISCH A.** (1929): A tanyaközségek kérdése. Magyar Szemle, 6. pp. 136-144

- CSATÁRI B.** (2004): A tanyák változásairól általában. In: Csatári B. — Kiss A. (szerk.) 2004.: Tanyai kaleidoszkóp. A 2002-2003. évi tanyakollégium munkájának eredményei. MTA RKK Alföldi Tudományos Intézet, Kecskemét, pp. 6-18
- CSURGÓ B. – KISS L.** (2007) A Kádár-kor. In Kovách I. (szerk.): Vidék- és falukép a változó időben. Argumentum Kiadó, Budapest, 133–156
- DURÓ A.** (2000) Az alföldi tanyaközség történeti útja. In: Horváth Gyula – Rechnitzer János (szerk.): Magyarország területi szerkezete és folyamatai az ezredfordulón. MTA Regionális Kutatások Központja, Pécs. pp.176-192
- ENYEDI GY.** (1996): Regionális folyamatok Magyarországon. Hilscher Rezső Szociálpolitikai Egyesület, Budapest. 138 p.
- ERDEI F.** (1974): Magyar város. Hasonmás kiadás. Akadémiai Kiadó, Budapest. 255 p
- G. FEKETE É.** (2013): Az aprófalvak gazdasági megújulásának lehetőségei. In: Kovács K. – Váradi M. M. (szerk.): Hátrányban vidéken. Argumentum Kiadó, Budapest. pp. 352-363
- JÓZSA K.** (2012): Mitől sikeres egy aprófalva ma Magyarországon? In: Pál V. (szerk.): A társadalomföldrajz lokális és globális kérdései. Tiszteletkötet Dr. Mészáros Rezső professzor 70. születésnapja alkalmából. SZTE TTK Gazdaság- és Társadalomföldrajz Tanszék, Szeged. pp. 208-219
- JÓZSA K.** (2013): Fejlődést segítő és hátráltató tényezők az aprófalvakban a helyi polgármesterek szemszögéből. Településföldrajzi Tanulmányok. Szombathely. 2. pp. 86-99.
- JÓZSA K.** (2014): A magyarországi aprófalvak sikerességi tényezőinek vizsgálata. Doktori értekezés. Szeged. 167 p
- KOLOSI T.** (2000): A terhes babapiskóta, Osiris Kiadó, Budapest, 238 p.
- KRÚDY M.** (1931): A szegedi tanyarendszer kialakulása. Atheneum Kiadó Budapest. p. 28.
- LETTRICH E.** (1968). Kecskemét és tanyavilága (No. 9.). Akadémiai Kiadó.
- MENDŐL T.** (1928): Szarvas földrajz. Budapest. 72 p.
- NAGY G. – DUDÁS G. – BODNÁR G.** (2016). „Mégfogyva bár...” Egy tanyafelmérés tanulságai Békés megyében. Tér és Társadalom, 30(1), 93-111.
- NAGY KALAMÁSZ I.** (2007): A dolgozó parasztság. In Kovách I. (szerk.): Vidék- és falukép a változó időben. Argumentum Kiadó, Budapest, 115–132
- ORBÁN S.** (1980): Tanyaközpontosítási, községesítési kísérletek a felszabadulás után. In: A magyar tanyarendszer múltja. Akadémiai Kiadó, Budapest. pp 362-398
- SIMKÓ GY.** (1909): Nyíregyháza és tanyáinak települése. Földrajzi Közlemények, XXXVIII. K., 2. f. pp. 41–114.

SZABÓ I. (1929): A debreceni tanyarendszer kialakulása. Föld és Ember, IX. évf., Ötödik sz. Bp. pp. 214–244.

EGYÉB FORRÁSOK:

Békés Megyei Népújság (1952-2022)

https://adt.arcanum.com/hu/collection/BekesMegyeiNepujtag_ADT/